

RETORYKA – PRAKTYKA, czyli kilka uwag na temat uczenia sztuki przemawiania (w szkole ponadgimnazjalnej)

Teresa Kosyra-Cieślak

Teresa Kosyra-Cieślak, absolwentka Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego. Nauczyciel języka polskiego w II LO im. Emilii Plater w Białej Podlaskiej i konsultant ds. edukacji humanistycznej w bialskim oddziale Lubelskiego Samorządowego Centrum Doskonalenia Nauczycieli.

Autorka licznych publikacji metodycznych adresowanych przede wszystkim do nauczycieli języka polskiego w szkołach ponadgimnazjalnych i gimnazjach: scenariuszy zajęć, planów wynikowych, poradników metodycznych. Wdraża własne programy edukacyjne i walczy z nudą szkolną.

Jest zaangażowana w promowanie nowoczesnych, niestandardowych metod nauczania. Uważa, że szkoła jest twórczym miejscem spotkań, w którym zarówno uczeń, jak i nauczyciel ma szansę znaleźć przestrzeń dla swego rozwoju i niebanalnych pomysłów.

Od lat prowadzi szkolenia dla nauczycieli.

Brała aktywny udział w tworzeniu systemu egzaminów zewnętrznych, obecnie współpracuje z Okręgową Komisją Egzaminacyjną w Krakowie (m.in. prowadzi zespół egzaminatorów oceniających matury z języka polskiego). Uczestniczyła w pracach nad nową podstawą programową z przedmiotu *Język polski*.

Spis treści

1. Wprowadzenie	1
2. Projekt edukacyjny w liceum	5
3. Podsumowanie	6
Literatura	7

1. Wprowadzenie

Na ogólną kompetencję posługiwania się językiem polskim – której kształcenie i doskonalenie jest w świetle nowej podstawy programowej jednym z najważniejszych zadań szkoły – składa się szereg umiejętności i dyspozycji rozwijanych stosownie do etapu edukacyjnego. W zapisach nowej podstawy dla liceum wymagania z języka polskiego (nauczanego w zakresie podstawowym i rozszerzonym) kilkakrotnie wskazują na umiejętność wygłaszania przemówień, powiązaną z tworzeniem samodzielnej wypowiedzi argumentacyjnej. Oczywiście, umiejętności w zakresie budowania wypo-

wiedzi własnej są zawsze powiązane z implikowanymi przez nie umiejętnościami odbierania wypowiedzi cudzej – zgodnie z zasadą nowej podstawy, której porządkujące zapisy rozdzielają umiejętności odbioru i tworzenia wypowiedzi, nakazując jednak w praktyce dydaktycznej wiązać je ze sobą.

Tak więc uczeń szkoły ponadgimnazjalnej, realizujący **program języka polskiego w zakresie podstawowym** m.in.:

- wyróżnia argumenty, kluczowe pojęcia i twierdzenia w tekście argumentacyjnym, dokonuje jego logicznego streszczenia [I.1.5]¹

oraz

- tworzy samodzielną wypowiedź argumentacyjną według podstawowych zasad logiki i retoryki itp. [III.1.3],

a także

- publicznie wygłasza przygotowaną przez siebie wypowiedź, dbając o dźwiękową wyrazistość przekazu (w tym także tempo mowy i donośność głosu) [III.1.4].

W zakres szeroko rozumianej sztuki przemawiania wchodzi także szereg innych kompetencji, do których odnoszą się wymagania podstawy programowej:

- odczytywanie zawartych w odbieranych tekstach informacji, zarówno jawnych, jak i ukrytych [I.1.2];
- rozpoznawanie charakterystycznych cech stylu danego tekstu, w tym rozpoznawanie środków stylistycznych i określanie ich funkcji [I.1.4];
- rozpoznawanie ironii [I.1.7], pytań podchwytliwych i sugerujących odpowiedź [I.1.8] i manipulacji językowej [I.1.9];
- rozpoznawanie i nazywanie funkcji tekstu, zwłaszcza funkcji impresywnej i perswazyjnej [II.3.4];
- przygotowywanie wypowiedzi w odpowiednim układzie kompozycyjnym i z zastosowaniem odpowiednich środków językowych, poprzedzone gruntowną analizą tematu [III.1.3];
- stosowanie uczciwych zabiegów perswazyjnych i wystrzeżenie się nieuczciwych chwytów erystycznych [III.1.5].

Wymagania odnoszące się do **zakresu rozszerzonego** wskazują dodatkowo rozpoznawanie retorycznej organizacji wypowiedzi [I.1.4].

Ponadto, należy podkreślić, że retoryka ogarnia wielkie pole kształcenia językowego, gdyż stanowi umiejętność praktycznego zastosowania wiedzy o środkach językowych oraz wchodzi w przestrzeń analizy literackiej, ponieważ – uczymy się od mistrzów, studiując przykłady wybitnych tekstów, będących arcydziełami sztuki oratorskiej i publicystyki.

Analiza powyższych wymagań (czyli – celów szczegółowych nauki języka polskiego w szkole ponadgimnazjalnej, nabudowanych na odpowiednich wymaganiach wskazanych w etapach wcześniejszych) pozwala stworzyć z nich całkiem obszerny i spójny **program retoryki stosowanej** (której cele w oczywisty sposób korespondują z różnorodnymi sprawnościami językowo-komunikacyjnymi uczniów). Na podkreślenie zasługuje także fakt, iż większość wyżej wymienionych wymagań przewidzia-

¹ Numeracja odnosi się do wymagań zapisanych w podstawie programowej języka polskiego dla liceum. Cyfra rzymska wskazuje I, II lub III wymaganie ogólne.

nych jest dla młodzieży uczącej się języka polskiego w zakresie podstawowym, tzn. – dla przeważającej większości uczniów, także tych, zainteresowanych kierunkami technicznymi czy przyrodniczymi, a nie formowaniem humanistycznym. I słusznie, bo przecież umiejętność publicznego zabierania głosu potrzebna jest wszystkim! Każdy człowiek, w różnych sytuacjach – zawodowych, towarzyskich i rodzinnych – nieraz jest zmuszony zabrać głos przed szerszym audytorium.

Realizację tych treści, poza godzinami wynikającymi z obowiązkowego wymiaru godzin przeznaczonych na język polski, realizowanymi w tradycyjnym systemie klasowo-lekcyjnym, warto poszerzyć o zadania wykonywane przez uczniów pracujących metodą projektów oraz na dodatkowych zajęciach, prowadzonych przez nauczycieli. Mogą to być na przykład warsztaty z retoryki, na których uczniowie będą poznawać i analizować słynne mowy, czytać współczesne teksty publicystyczne, śledzić publiczne wypowiedzi znanych osób – oraz budować i wygłaszać przemówienia własne. Czas poświęcony na doskonalenie umiejętności związanych z przemawianiem i publicznym zabieraniem głosu z pewnością przyniesie efekty widoczne także na innych przedmiotach i przyczyni się do sukcesu na przyszłych studiach, ponieważ zajęcia z retoryki nauczą młodzież nie tylko **jak, ale i co mówić**. Oczywiście korzyścią z takich zajęć będzie lepiej zdawana ustna matura z języka polskiego.

W ramach omawianych zajęć uczniowie powinni zyskać podstawowe wiadomości o **retoryce** jako sztuce pięknego wysławiania się i wygłaszania przemówień, jej korzeniach (bo przecież należy do naszego dziedzictwa kultury), zasadach, najważniejszych środkach stylistycznych i językowych. Opracowanie przemówienia jest złożoną procedurą, obejmującą sformułowanie problemu, poszukiwanie, ocenianie i przetwarzanie informacji, komponowanie wystąpienia, a wreszcie efektowne jego wygłoszenie. Poznawanie zasad retoryki i właściwych jej środków następuje przez kontakt z tekstami – literackimi i publicystycznymi poddawany mi analizie i interpretacji, a także przez tworzenie wypowiedzi własnych: budowanie przemówień na wskazany temat, występowanie przed publicznością, a także uczestniczenie w dyskusjach i debatach (bo głos w dyskusji jest sprawdzianem skuteczności argumentowania i przekonywania).

Nauczyciel prowadzący zajęcia dokona wyboru tekstów – dawnych i współczesnych, będących wybitnymi lub charakterystycznymi przykładami oratorstwa różnych czasów oraz wspólnie z uczniami zaplanuje tematykę przygotowywanych przez nich przemówień.

Przewidywane efekty zajęć:

- na zajęciach poświęconych retoryce **uczniowie zyskają wiedzę i szczegółowe umiejętności** składające się na ogólną kompetencję sprawnego posługiwania się językiem polskim;
- będą wiedzieć, **czym jest retoryka, co stanowi jej przedmiot i do czego może być przydatna dzisiaj**.

W zakresie umiejętności odbioru wypowiedzi uczniowie będą:

- znać przynajmniej kilku najsłynniejszych mówców od starożytności – aż po czasy współczesne i fragmenty ich przemówień (tematyka, skuteczność itp.);

- wiedzieć, jaki jest związek retoryki z demokracją;
- określać funkcje tekstu (informatywną, ekspresywną, impresywną, perswazyjną i poetycką);
- wskazywać środki językowe i stylistyczne (w tym – retoryczne) decydujące o perswazyjności tekstu;
- rozpoznawać i oceniać różne typy perswazji (przekonywanie, nakłanianie, pobudzanie, propaganda, agitacja, reklama; perswazja uczciwa i nieuczciwa);
- odróżniać perswazję od manipulacji;
- rozróżniać rodzaje argumentów (logiczne, rzeczowe i emocjonalne; uczciwe i nieuczciwe);
- rozpoznawać podstawowe chwytów erystyczne;
- rozpoznawać rodzaj mowy (np. osądzająca, uzasadniająca, popisowa; przemówienie okolicznościowe, np. toast, gratulacje, powitanie, laudacja, kondolencje, mowa pogrzebowa itp.) i określać właściwe dla niego środki;
- określić tezę przemówienia i temat (przedmiot) toczącej się dyskusji;
- wiedzieć, na czym polega kultura dyskusji (przemawiania) i krytycznie oceniać wykroczenia przeciw niej.

W zakresie umiejętności tworzenia wypowiedzi uczniowie będą:

- zabierać głos w różnych rodzajach dyskusji (debata szkolna, „burza mózgów”, panel, forum itp.);
- jasno formułować myśli i budować tezy swoich wystąpień;
- popierać je uczciwymi argumentami;
- stosować słownictwo i frazeologię obowiązujące w kulturalnej dyskusji;
- budować wypowiedzi argumentacyjne na wskazane tematy:
 - poprawnie skomponowane,
 - we właściwej formie gatunkowej,
 - z wykorzystaniem właściwych środków stylistycznych i językowych,
 - poprzedzone gruntowną analizą tematu,
 - z wykorzystaniem znalezionych materiałów (informacji),
 - według podstawowych zasad logiki i retoryki;
- cytować wypowiedzi innych z podaniem źródeł;
- poprawnie wymawiać i akcentować – wyrazy, zdania i dłuższe odcinki tekstu;
- celowo i świadomie relacjonować opinie i fakty (odróżniając jedne od drugich);
- stosować w wypowiedziach własnych zasady stylistycznego kształtowania przemówień (mówić poprawnie, jasno, pięknie, stosownie do tematu, sytuacji i odbiorcy);
- poprawnie wymawiać i akcentować wyrazy i zdania – stosownie do intencji wypowiedzi.

W zakresie analizy i interpretacji tekstów kultury uczniowie będą:

- analizować przykładowe przemówienia mówców dawnych i współczesnych (tzn. wskazywać tezę, argumenty, chwytów retoryczne itp.);
- posługiwać się terminami: retoryka, retor, orator, oracja, sofistyka, perswazja, erystyka;
- wyodrębniać w przemówieniu części kompozycyjne i formy podawcze (np. opowiadanie, argumentowanie, zbijanie kontrargumentów);

- rozpoznawać środki stylistyczne tworzące tzw. styl wysoki oraz środki i figury retoryczne istotne dla danego dzieła.

Zamknięciem zajęć może być przygotowanie przemówienia na wskazany temat na konkurs, który odbędzie się wobec szerszego audytorium (np. uczniów, rodziców i nauczycieli). Opracowanie przemówienia i określenie zasad jego wygłoszenia może mieć charakter **projektu edukacyjnego**, realizowanego indywidualnie (każdy uczeń opracowuje i wygłasza własne przemówienie) lub zespołowo (w tym przypadku zespół zbiera materiały, doprecyzowuje koncepcję przemówienia, wspólnie je redaguje i opracowuje sposób wygłoszenia – zaś przemawia jedna, wybrana z zespołu osoba).

2. Projekt edukacyjny w liceum

Szkoła mówców (konkurs na najlepiej opracowane i wygłoszone przemówienie)

■ **Czas pracy nad projektem:** 4 tygodnie

■ **Cele**

Uczniowie:

praktycznie poznają zasady budowania i wygłaszania przemówień i będą potrafili:

- wygłaszać przemówienia na tematy związane z programem języka polskiego (np. z lekturą, postawami bohaterów literackich, zagadnieniami poprawności językowej), a także na interesujące ich tematy polityczne, społeczne, kulturalne, naukowe; związane z życiem szkoły i środowiska oraz treściami przedmiotów szkolnych;
- jasno sformułować swoje myśli i refleksje na wskazany temat;
- zbudować tezę swego przemówienia;
- uzasadniać wygłaszane tezy, sądy i opinie argumentami opartymi na samodzielnie znalezionych informacjach;
- zastosować w swoim przemówieniu podstawowe środki retoryczne;
- zastosować podstawowe zasady utrzymywania kontaktu mówcy ze słuchaczami.

■ **Zakładane efekty**

Uczniowie:

pracując w kilkuosobowych zespołach – lub indywidualnie:

- przygotowują przemówienia, przestrzegając kolejności etapów pracy nad tekstem (**inwencja** – znajdowanie tematu, **dyspozycja** – ułożenie zebranego materiału, **elokucja** – nadanie kształtu językowego, **mnemotechnika** – pamięciowe opamiętanie tekstu, **pronuncjacja** – wygłoszenie tekstu);
- zbiorą materiał potrzebny do wygłoszenia przemówienia, docierając do źródeł informacji (np. znajdując właściwą literaturę przedmiotu) i uporządkują go, stosując trójdzielną kompozycję (wprowadzenie, rozwinięcie, zakończenie);
- zbudują poprawną wypowiedź argumentacyjną: posiadającą jasną tezę popartą uczciwymi argumentami;

- wygłoszą przemówienia na forum klasy lub szkoły, stosując zasady poprawnej wymowy, akcentowania, utrzymywania kontaktu ze słuchaczami itp.;
- dokonają samooceny oraz ocenią przemówienia innych, wykorzystując posiadane wiadomości o zasadach retoryki.

Przykładowe tematy przemówień, które uczniowie powinni doprecyzować, budując tezę i odnosząc do konkretnego materiału:

- laudacja (obrona, oskarżenie...) postaci literackiej lub konkretnego dzieła;
- polemika z apologetami lub przeciwnikami jakiegoś twórcy lub dzieła (np. polemika z Gombrowiczem na temat jego oceny twórczości Sienkiewicza, polemika z współczesnymi Mickiewiczowi, którzy krytycznie ocenili „Pana Tadeusza” itp.);
- przemówienie okolicznościowe (np. z okazji jubileuszu, przyznania tytułu, otrzymania nagrody itp. przez wybranego twórcę);
- o potrzebie uczenia się retoryki;
- ocena popularności literatury i filmów fantasy;
- ustosunkowanie się do tezy o „końcu Galaktyki Gutenberga”.

Dla niektórych uczniów bardziej przyjazne zapewne będą **tematy niezwiązane z literaturą**, np.:

- dotyczące ekologii i ochrony środowiska;
- określające sposoby spędzania wolnego czasu i ich konsekwencje;
- postaw konsumpcyjnych w społeczeństwie;
- otwierającego zjazd absolwentów własnej szkoły.

3. Podsumowanie

Sztuka układania i wygłaszania tekstów przemówień jest ważną składową umiejętnością poprawnego i skutecznego posługiwania się językiem polskim – tym ważniejszą, że mającą przełożenie praktyczne na funkcjonowanie w różnych dziedzinach życia. Ma wpływ na sukces szkolny ucznia, jego dalszą drogę edukacji, życie zawodowe. Jest niezbędna w wielu sytuacjach oficjalnych i prywatnych. Nowa podstawa programowa docenia wagę umiejętności przemawiania i otwiera różne drogi realizowania poświęconych jej zajęć w szkole – zwłaszcza, lecz nie tylko – ponadgimnazjalnej. Retoryka i szereg implikujących ją kompetencji stanowią wspólną płaszczyznę kształcenia literacko-kulturowego i językowego oraz obligują nauczyciela i ucznia do bezpośredniego stosowania zdobytej wiedzy w praktyce językowej; wiążą umiejętności odbioru wypowiedzi z umiejętnościami tworzenia tekstów własnych.

Na naukę retoryki jest przewidziany czas zarówno w ramach realizacji treści języka polskiego w zakresie podstawowym, na lekcjach – zgodnie z tygodniowym planem godzin, jak i na zajęciach dodatkowych, warsztatach czy w postaci przedsięwzięć realizowanych metodą projektów.

Literatura

1. Bocheńska K., *Sztuka retoryki. Uczeń w roli mówcy*, WSiP, Warszawa 2005.
2. Korolko M., *Sztuka retoryki: Przewodnik encyklopedyczny*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1990.
3. Lichański J. Z., *Co to jest retoryka?*, Wydaw. Oddziału PAN, Kraków 1996.
4. Licheński J. Z., *Retoryka od renesansu do współczesności – tradycja i innowacja*, „D i G”, Warszawa 2000.
5. Perelman Ch., *Imperium retoryki: retoryka i argumentacja*, PWN, Warszawa 2002.
6. Ziomek J., *Retoryka opisowa*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków 1990.